

Аннотация. Зайцев Н.А. Культурная реальность как условие осуществления человека индивидуально-личностным бытием.

В статье анализируется культурная реальность как форма организации мира индивидуально-личностного бытия. Обосновывается, что благодаря ей человек обретает относительную самостоятельность индивидуально-личностного существования как относительно мира природы, так и относительно коллективных форм своего личного бытия. Показано, что в своей действительности культурная реальность представляет собой, выработанную на основе смыслов, систему предметных и духовных ценностей, что очерчивают горизонт индивидуально-личностного осуществления бытием.

Ключевые слова: культура, культурная реальность, индивидуально-личностное бытие, духовные ценности.

Summary. Zaitsev M.O. Cultural Reality as a Condition of Human Implementation by Individual and Personal Existence.

The cultural reality of the world organization as a form of individual and personal existence has been analyzed in the article. It is verified that due to it a person acquires relative autonomy of individual and personal existence as on the natural world and on collective forms of their own existence. It has been shown that cultural reality appears as a system of subject and spiritual values based on meanings which define the space of the individual and personal existence.

Key words: culture, cultural reality, individual and personal existence, spiritual values.

Надійшла до редколегії 26.08.2011 р.

УДК 133.552.1

П.В. Кретов

КОМУНІКАЦІЯ ТА ДИСКУРС: СИМВОЛІЧНА ОНТОЛОГІЗАЦІЯ САМОСТІ

У статті розглядається проблематика, пов'язана з концептами комунікації та дискурсу. Ставиться питання про символічний характер актуалізації самості людини у межах механізму комунікації і витворення особистісного дискурсу – наративу. Також акцентується увага на онтологічній сутності символічного саморозгортання самості.

Ключові слова: комунікація, дискурс, символ, символізація, самість, наратив, персонаж, подія, інтенціональний стан.

*«Все, що буде, було і що є на землі,
І сто тисяч разів уже бачене й чує:*

Сірі вузлики ранку, твої солов'ї –

*Все це тільки одне нерозгадане чудо.
Знаю склад біосфери, структури кислот,
Все, що є у природі, сприймаю як даність.
Я людина ХХ віку і от,
Зачудована, бачу лише первозданність.
(Ліна Костенко)*

Ще на початку минулого століття znana поетка та знакова постать у русі російського символізму (за дотепним висловом Ю. Андруховича – мортіція «срібного століття») З. Гіпіус зауважувала: «Если нужно объяснять, то не нужно объяснять». Отже, хотілося б уникнути таких необхідних пристойних та прохідних загальників, що окреслюють сучасну ситуацію у становленні історико-філософської традиції в розвитку філософії та

філософування (яке береться у традиції Сократа – Сковороди як *modus vivendi*) у контексті викликів часу (А. Тойнбі), що їх годі й перелічити. Дійсно, атомізація та відцентровий рух, асистемність, спорадичність та фрагментарність, концептуальна та поняттєва дискретність без перебільшення можуть бути названі суттєвими предикаціями вищезгаданої ситуації. Не ставлячи перед собою завдання вказати всі очевидні експліковані та імпліковані причини цього явища, обмежимося лише констатацією такого *status quo* у філософії та всьому корпусі гуманітарних наук, що, мабуть, може бути охарактеризованим відомим методологічним принципом П. Фейєрабенда, афористично сформульованим ним, як «anything goes» – «підє все». Ми далекі від того, щоби якимось чином інтегрувати це положення у систему координат оцінювання – чи то етики, чи то модальної логіки та ін. – йдеться лише про те, аби з'ясувати і взяти за вихідне положення нашої розвідки наявний стан гомеостазу, пошуки нової цілісної теорії (згадаймо, що первинне значення цієї грецької лексеми (*theo-ria*) – боже бачення, бачення з Олімпу, з висоти пташиного польоту, цілісне, плюральне, не локалізоване «тут, тепер, так»), якщо спробувати висловитися сміливіше – нової відкритої системи знань про людину, що могла б стати насамперед методологічним підґрунтям філософської антропології, тлумаченої як альфа і омега будь-якого знання. Сучасні інтенції філософування як в Україні, так і поза її межами предметно ілюструють цю тезу (загадаймо хоча б праці С. Кримського, В. Табачковського, Т. Лютого, В. Подороги, С. Аверінцева, Л. Озадовської, В. Лук'янця, П. Рікера, П. Баррі, Х. Яннараса та ін.).

Якщо трансцендентальне запитування (І. Кант) (цікаво, на нашу думку, що глибинний онтологічний (Н. Хомський) зміст цього словосполучення повніше розкриває російська лексема «вопрошание», яка має додаткові конотації небуденності, урочистості, сакральності, причетності до вічності, передбачає діалог із творцем та процесом творіння) є підґрунтям філософської антропології, то доречним буде з'ясування кореляції між концептом дискурсу, який так чи інакше, насамкінець, в тому чи іншому інваріанті оформлює знання (чи то формує наратив) і комунікації (наразі ми не проводимо дистинкцію між поняттями «комунікація» та «спілкування», не враховуємо ні родо-видові відношення між ними, ні соціальний й особистісний контекст, оскільки це не входить до переліку завдань, які стоять перед нами), а також символічний характер процесу онтологізації самості людської істоти. (Це поняття ми інтерпретуємо у традиції феноменології, герменевтики, екзистенціалізму, зокрема спираючись на доробок П. Рікера та М. Гайдеггера (особистісна самість *Ich-selbst*)).

Усе вищезазначене поряд із болісним віднайденням сучасною людиною власної самототожності, ідентичності (відзначимо деяку розмитість цього терміна. Ми розуміємо його як своєрідну конгруентність самосвідомості інтелігібельній та емпіричній картинам світу) обумовлює **актуальність** теми нашої розвідки.

Метою статті є постановка питання про онтологічний статус комунікації (зазвичай оформленої як наратив у найширшому розумінні цього поняття, що включає в себе значення актуалізації «подієвості» (російське «событийности»; пригадаймо хоча б М. Бахтіна з його концептом «со-бытие») людського життя та його переживання) та її символічний характер. При цьому ми будемо торкатися проблематики дискурсивного оформлення процесу нарації.

Дослідженням цього аспекту зазначеної проблематики тією чи іншою мірою займалися В. Акулінін, І. Бичко, В. Бібіхін, О. Білий, В. Бугров, О. Забужко, А. Конверський, А. Лой, В. Лук'янець, В. Малахов, М. Мамардашвілі, В. Мейзерський, Б. Парахонський, Г. Щедровицький, Л. Озадовська, В. Подорога, П. Рікер, В. Ярошевець та ін.

Новизна теми нашої роботи обумовлюється постановкою питання про взаємозв'язок між процесом комунікації, поняттям дискурсу та символічним характером цього взаємозв'язку у контексті постановки самості особистості.

Перед тим, як перейти до проблематизації зазначених у темі понять, з'ясуємо прийняту нами їх інтерпретацію. Під *символом* ми розуміємо деяку мисленнєву конструкцію, що має

суб'єктивно-об'єктивний характер, поєднує в собі моменти об'єктивного відображення дійсності та раціонально-емоційної обробки цього відображення в пізнаючій свідомості особистості. Як духовний феномен, символ має світоглядно-ціннісне забарвлення і є прямим засобом формування культурного простору, зрештою – засобом перетворення оточуючої дійсності. Особливо підкреслимо колосальне значення символічних функцій нашої свідомості для когнітивної діяльності, творення культурних форм, «життєвого світу» (Е. Гуссерль), оскільки емпірична дійсність та вся сфера когнітивного сприймається нами як дещо цілісне, не розкладаючись, не атомізуючись на окремі речі, явища, мисленнєві процеси, когнітивні та психо-емоційні феномени великою мірою завдяки тому, що речі та ознаки речей вказують на інші речі, інші ознаки і, очевидно, сам акт розрізнення речей, їх ідентифікації був би неможливим, якби ці речі не мали ознак, які не є сама річ, а лише вказують на неї з різним ступенем наближення. Отже, у певному умовному сенсі майже усі сфери людської діяльності та культури тією чи іншою мірою символічні. У контексті теми нашої розвідки концепт символу та символічна предикація поняття самості цікавить нас насамперед як смислоутворюючий феномен, що обумовлює специфіку взаємодії людини і світу, а також конструювання людиною картини світу в усіх її інваріантах.

Поняття *комунікації* ми розуміємо у його найширшому значенні – як позначення процесів соціальної, міжособистісної та трансцендентальної взаємодії людини зі світом, взятих в їх знаковому аспекті, тобто «процес інформаційного обміну між двома і більше сутностями за допомогою певної семіотичної системи». Показово, що сучасна наукова література налічує понад сотню визначень цього поняття [6, 243].

Поняття *дискурсу* введене Мішелем Фуко (філософія постмодернізму). Воно є фундаментальним концептом у сучасній філософській та науковій картині світу. Інтерпретацій цього поняття є дуже багато, залежно від того, яка саме дисципліна його використовує. Спектр цих дисциплін дуже широкий – від філософії до когнітивної лінгвістики, семіотики, психології. Найпоширенішими визначеннями дискурсу є:

- надфразовий взаємозв'язок (єдність слів);
- самоузгоджений текст;
- усно-розмовна форма тексту;
- взаємодія, інтеракція між особистостями;
- діалог;
- полілог;
- мовленнєва практика;
- група висловлювань, пов'язаних між собою за змістом;
- мовний твір, тобто письмова або усна даність думки;
- «мова у мові» (характеристика мови як знакової системи, що обумовлює глибинні структури мислення);
- граматично фіксований спосіб знакового закріплення соціокультурних смислів.

Загальноновизнаним фактом у науці є розуміння того, що мова є не просто способом фіксації або трансляції інформації, а є апаратом, завдяки якому можливо створити картину світу, інакше – описати світ. У цьому сенсі українська мова написала «Кобзар» через Шевченка, а російська – «Євгенія Онегіна» через Пушкіна (Мамардашвілі). Після Вітгенштейна з його концепцією мовної гри (будь-яка мовна практика інтерпретується як спосіб комунікативної ідентифікації: я знаю тебе – ти мене) і всієї парадигми аналітичної філософії стало очевидно, що неопозитивізм та постпозитивізм з їх увагою до мови науки не дійшли до логічного завершення. Також здобутки фундаментальних наук (Ейнштейн, Планк, Бор та ін.), зокрема визнання принципу антропності (взаємодія у системі «об'єкт – прилад – дослідник»), принципу доповнюваності (система понять однієї мовної картини світу завжди може стати складовою іншої, більш складної картини світу, інакше кажучи – іншого опису, дескрипції), довели, що мова науки є власне інструментом створення уявлення про дійсність. При цьому цей інструмент своєрідно детермінує і саму людину. У

70-ті роки минулого століття відбулася трансформація цього поняття у напрямку зміни розуміння дискурсу як послідовності речень або мовних актів до інтерпретації цього феномену як складного комунікативного явища, яке, окрім тексту, передбачає ще певні екстралінгвістичні фактори (знання про світ, погляди, установки, мета комуніканта). Тому нині у філософії, особливо в українській, яка традиційно розробляла антропологічну проблематику, увага до поняття дискурсу цілком зрозуміла.

Відомо, що найбільш затребуваною та актуальною серед сучасних філософських субдисциплін є підрозділ семіотики – прагматика (уявлення про те, як знакова система відноситься до його носія). Тому дискурс є формою позиціонування людини щодо дійсності, а з іншого боку – проекцією людської свідомості та інтелекту на дійсність.

Дискурс, таким чином, виявляється як середовище спонтанного виникнення та вільної еволюції бажань, образів, уявлень, понять, повір'їв, думок, переконань, знань, чуток. Усе, що виникає в дискурсі, ніколи не є «надлюдським», божественним, трансцендентним; воно завжди суть чогось «людського, занадто людського», випадкового. Якщо ті або інші артефакти дискурсу оголошуються «надлюдськими», то з цього випливає, що є той, кому це дуже необхідно. Найчастіше це робиться якимось мовним, конфесійним або ж професійним співтовариством заради отримання влади над тими, хто охоплений цим дискурсом. Сам дискурс при цьому перетворюється на дискурс влади, тобто у практику керування, контролю, маніпуляції почуттями, поведінкою, мисленням людей за допомогою тих чи інших типів мово-дій.

У сучасному природознавстві аналогом дискурсу як універсально-загальної репрезентації моделі є пригожинська концепція дисипативної системи.

Із урахуванням викладеного легко зрозуміти, чому мова у ХХ столітті перетворилася на базову метафору практично всіх складних соціокультурних реалій, які досліджуються в гуманітарних науках, культурології, мистецтвознавстві, історії.

Також очевидним є той факт, що концепт дискурсу, який нині може стати об'єднавчою ланкою для гуманітарних та фундаментальних дисциплін, виступає як своєрідний лакмусовий папірець. Він може показати засадничі підвалини філософування, а також з аналізу мовної практики певного вченого реконструювати його світоглядну позицію. Дискурс визначає, таким чином, основні етичні, соціально-культурні орієнтації людини.

З огляду на тему нашої розвідки нас цікавить саме згадана універсальність цього поняття, про яку відзначають сучасні дослідники [3, 13-32].

Поняття самості інтерпретується в юнгіансько-гайдеггерівській традиції, а саме «центр сумарної цілісності світового та безсвідомого психічного буття», «буття Я (самобуття), тобто таке посутнє, що може вимовити “Я”» [1, 926]. У контексті нашої теми концепт самості цікавить нас як джерело і суб'єкт нарації, як позначення суб'єктивності чи інтерсуб'єктивності як передумов витворення дискурсу.

П. Рікер у своїй праці «Сам як інший», аналізуючи поняття «Сам» та з'ясовуючи діалектику понять ідентичного, тотожного та «самого», говорить про імперсональну дескрипцію як суттєву ознаку актуалізації та саморозгортання особистості (нарративна теорія особистої ідентичності). «Істотна відмінність, що відрізняє нарративну модель від будь-якої іншої моделі "взаємозв'язку життя" (нім. *zusammenhang des lebens* (В. Дільтей) найбільш адекватним перекладом цього словосполучення видається «контекст життя» – П.К.) полягає у статусі події...» [5, 171]. Усвідомлюючи, що подія формує інтригу оповіді [5, 170], а також ставить нарратив у найширший онтологічний контекст (подія як співбуття), можна припустити, що подія, яка піддається імперсональній дескрипції персонажа нарративу, тлумачиться, за визначенням, символічно, у межах мовної конвенціональності. Таким чином, комунікуючий суб'єкт необхідно в межах нарративної ідентичності послуговується символом та символізацією у монолозі, самодіалозі, полілозі – а отже, вони мають символічний характер, оскільки процес символізації утворює смислове поле діалектичних пошуків точок перетину між ідентичністю, тотожністю та самістю. Наразі ідентичність інтерпретується як нарративна динамічна та трансфінітна, а тотожність – як

сумарна, механічна, статична відповідність. Таким чином, подія в наративі виступає як символ актуальних змін самосвідомості персонажа наративу, актуалізації самості. І в цьому сенсі процесуальність символіки позначає діалектичний характер узгодженої неузгодженості, єдинороздільності (О.Ф. Лосєв), неврівноваженої рівноваги, нехай навіть заперечення заперечення, що характеризують процес комунікації.

В. Подорога принагідно до аналізу концепту події говорить про так звану лімітарну тривалість (рос. – «пороговая длительность»), що може бути виражена вербально лише символічно, тобто одночасно особистісно і безособово, завершено і незавершено (пригадаймо: символ – це знак з безкінечною кількістю інтерпретацій, модель, що може утворювати безкінечний ряд смислів). «Бути – означає продовжуватися і незавершуватися, ек-стазувати мить життя її зупинкою», – пише російський філософ [4, 379].

Таким чином, вищезначена трансфінитність, яка обумовлюється символічним характером комунікації у процесі метаморфоз самості, виражається безособовими інфінитивами або лексемами-категоріями модальності. Отже, незавершеність дії, тривалість нездійсненого, «те, що відбувається, збувається, не збуваючись, і триває в іншому горизонті часу (та смислів – П.К.), вислизаючи до таких масивів досвіду переживань, які ми не в змозі ані врахувати, ані зупинити, щоби пізнати» [4, 379]. Отже, символ тут поєднує безособову самість (у термінології М. Гайдеггера – Man-selbst) та особистісну самість (Ich-selbst).

Отже, можемо стверджувати, що історія життя людини, вищезгадувані «контекст життя», персонаж, сукупність подій, які утворюють наратив, не є лінійною моделлю розвитку від точки А до точки Б, від початку до кінця; детермінація подій тут не означає послідовності (як ніколи не слід забувати про поширену логічну помилку – post hoc ergo propter hoc), не повторює «об'єктивну історію», навпаки, утворює складну структуру, своєрідний фрактал чи то фрейм (якщо скористатися відповідно поняттєвими апаратами теоретичної фізики та когнітивної лінгвістики), «хронотоп» (М. Бахтін) особистісного перманентного акту комунікації, який, за великим рахунком, і є сенсом того, що з нами відбувається.

Комунікація як система репрезентації самості передбачає існування такої єдності «часо-простору», такого континууму, в якому всі події відбуваються і не відбуваються одночасно, що не в останню чергу обумовлено кореляцією між сприйманим і мисленим, перцептивною та інтелігібельною картинами світу. Очевидним видається, що таким чином проблематизований концепт комунікації набуває статусу онтологізованого і в будь-якому дискурсивному контексті виступає інструментом і механізмом актуалізації самості, того, що лінгвісти називають статичним фреймом (Г. Скрег, У. Чейф), що відображає стан, статус модальності, а філософи – інтенціональними станами (Дж.Р. Серль). Такі стани, як скеровані, так і нескеровані, конституують самість людини. Віра, страх, надія, бажання, кохання, ненависть, симпатія, неприязнь, сумнів, подив, задоволення, захват, смуток, тривога, гордість, розпач, каяття, відчай, провина, насолода, ворожість, люб'язність, роздратованість, збентеження, схвалення, прив'язаність, очікування, гнів, презирство, повага, обурення, намір, потреба, уява, фантазія, сором, хтивість, відраза, жах, потяг, розвага та розчарування – все це модуси наративу існування самості, своєрідна казка, яку людина розповідає собі про себе і про світ, при цьому від першої особи і поза межами дихотомії «суб'єкт – об'єкт», розповідає собою, в собі, для себе сама [7, 99].

І на завершення в якості превентивного висновку, який не може претендувати на повне вичерпання заявленої проблематики (якщо в філософії взагалі можна говорити про будь-яке об'єктивне чи то суб'єктивне вичерпання будь-якої проблеми – в тому-то і суть, що символічний характер самості, яка репрезентується у процесі комунікації в «безмежних межах» наративу, є мерехтливим, мінливим, таким, що не піддається фіксації, не є статичним) скажемо, що, оскільки філософська антропологія початку нового тисячоліття має на меті якомога більш повне розширення проблемного поля філософії, то концепт символу та вивчення процесу і механізмів символізації може прислужитися розв'язанню означеного завдання.

Література

1. Грицанов А.А. Самость / История философии: Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – С. 926.
2. Костенко Л.В. Річка Геракліта / Л.В. Костенко. – К.: Либідь, 2011. – 336 с.
3. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури / В.С. Лук'янець, О.М. Кравченко, Л.В. Озадовська. – К.: ВІПОЛ, 2000. – 304 с.
4. Подорога В.А. Мимесис. Материалы по аналитической антропологии литературы. – Т.1. Н. Гоголь, Ф. Достоевский / В.А. Подорога. – М.: Культурная революция, Логос, Logos-altera, 2006. – 688 с.
5. Рікер П. Сам як інший / Пер. із фр. – Вид. 2-е. / П. Рікер. – К.: Дух і Літера, 2002. – 458 с.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.
7. Серль Дж.Р. Природа интенциональных состояний / Дж.Р. Серль // Философия, логика, язык: Пер. с англ. и нем. / Сост. и предисл. В.В.Петрова. – М.: Прогресс, 1987. – С. 96-127.

Аннотация. *Кретов П.В. Коммуникация и дискурс: символическая онтологизация самости.*

В статье рассматривается проблематика, связанная с концептами коммуникации и дискурса. Ставится вопрос о символическом характере актуализации самости человека в рамках механизмов коммуникации и творения личностного дискурса – нарратива. Также акцентируется внимание на онтологической сущности символического саморазвертывания самости.

Ключевые слова: *коммуникация, дискурс, символ, символика, самость, нарратив, персонаж, событие, интенциональное состояние.*

Summary. *Kretov P.V. Phenomenon of symbols: the problem of rational interpretation.*

The article deals with issues related to concepts of communication and discourse. The question of the symbolic nature of human self actualization within the mechanisms of communication and creation of personal discourse – narrative. Also focuses attention on the ontological essence of the symbolic deployment as a self.

Key words: *communication, discourse, symbol, symbolism, self, narrative, character, event intentional condition.*

Надійшла до редколегії 25.07.2011 р.

УДК 130.2:114

М.В. Карповець

ДІАЛЕКТИКА ПУБЛІЧНОГО І ПРИВАТНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ У СВІТІ МІСТА

У статті осмислюється діалектика публічного і приватного простору людського буття у світі міста як визначальних способів проявлення життя городянина. Робиться висновок, що попри культурну, соціальну і онтологічну відмінність між публічним і приватним простором, вони об'єднані у спільній інтенції до смислового утворення як міської ідентичності, так і антропологічного середовища міста.

Ключові слова: *світ міста, публічний / приватний простір, антропологізація, онтологія, повсякденність.*

Місто як антропокультурний феномен постає складним, високоорганізованим та неоднозначним утворенням людського буття. В цілому хід урбанізації, який був визначальним історико-культурним процесом періоду модерну, характеризується як «нова форма просторово-структурної організації життя» [16]. Джосія Стронг назвав міста «штормовими центрами цивілізації» (*storm-centres of civilization*), які постійно у динаміці, але завжди чітко окреслені. Однак межі можуть мати різний характер, а тому означувати як індивідуальні маршрути, так і більш колективні. У першому випадку йдеться про особистий, приватний простір, який переважно репрезентується домом, робочим місцем й